

הכנסת
מרכז המחקר והמידע

י"ז בתמוז תשע"ז
11 ביולי 2017

קידום לימודי מדעי הרוח בישראל

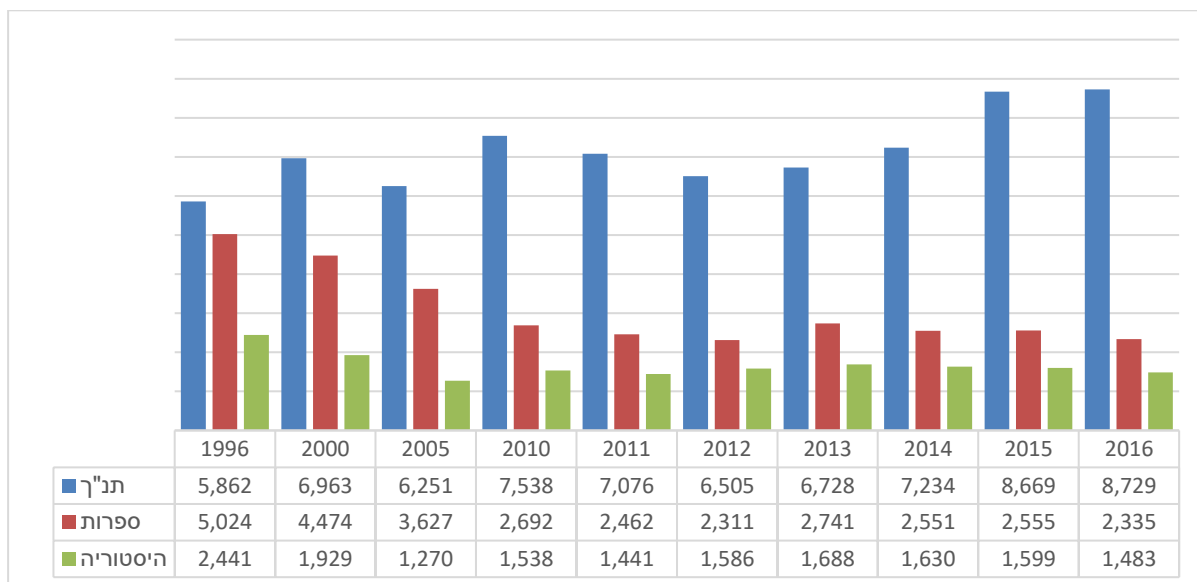
לבקשת ועדת המדע והטכנולוגיה של הכנסת, ולקראת דיון הוועדה בנושא "עתיד לימודי מדעי הרוח במערך ההשכלה הגבוהה בישראל" שיתקיים ב-12 ביולי 2017, יובאו במסמך שלהלן נתונים בסיסיים על לימודי מדעי הרוח בבתי הספר התיכוניים ובאוניברסיטאות, יוצגו עיקרי הדיון הציבורי בנושא זה בעשור האחרון ויפורטו פעילויות המועצה להשכלה גבוהה והוועדה לתכנון ותקצוב ומשרד החינוך לקידום לימודי מדעי הרוח.

1. נתונים על לימודי מדעי הרוח

נתונים בסיסיים על לימודי מדעי הרוח שנאספו לצורך הכנת מסמך זה מלמדים על חולשת מעמדם של מדעי הרוח הן במערכת החינוך והן במערכת ההשכלה הגבוהה.

על פי נתוני משרד החינוך, בשנת 2016 בחרו להיבחן בבחינת בגרות ברמה של 5 יחידות בספרות 2,335 תלמידים בחינוך העברי, 1,483 תלמידים בחרו להיבחן ברמה של 5 יחידות לימוד בהיסטוריה ו-8,729 תלמידים (כ-93% מהם בחינוך הדתי) בחרו להיבחן ברמה של 5 יחידות לימוד בתנ"ך. בנוסף, בחינוך הערבי נבחנו בשנה זאת 975 תלמידים בבחינת הבגרות בהיסטוריה ברמה של 5 יחידות לימוד ו-2,588 תלמידים נבחנו בבחינת הבגרות בספרות ברמה של 5 יחידות לימוד.¹ הנבחנים בבחינות בגרות במקצועות הליבה של מדעי הרוח במגזר היהודי, מלבד תנ"ך, ירד בשנים אלה. פירוט הנתונים בתרשימים הבאים:²

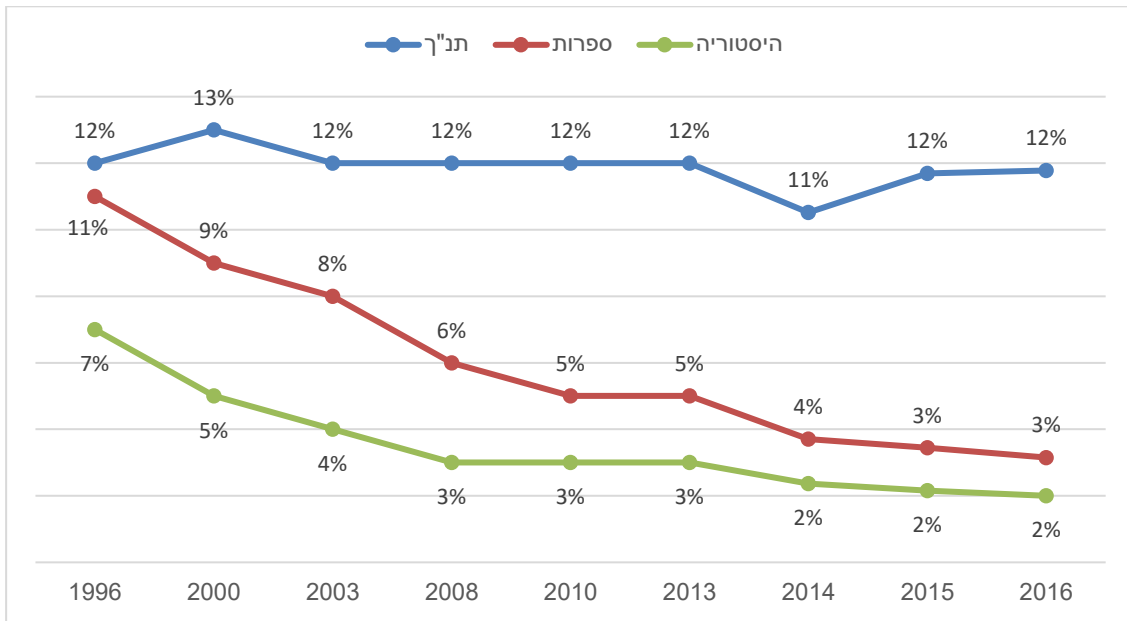
לוח 1: תלמידים בחינוך העברי שנבחנו בבחינת בגרות מורחבת באחד ממקצועות הליבה ההומניסטיים

¹ אליזו קראוס, מנהלת אגף רוח וחברה, המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך, תשובה לפניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 11 ביולי 2017.

² עיבוד לנתוני הוועדה הקבועה של מלי"ג-ות"ת למדעי הרוח, [דו"ח מצב מדעי הרוח בישראל – 2016](#), כתיבה: ד"ר יוכי פישר וד"ר אדם קליין אורון, מכון ון ליר בירושלים, יוני 2016, ולנתוני אגף הבגרות במשרד החינוך, נתקבלו באמצעות הילה פאר-סיקרין, מתאמת הקשר בין משרד החינוך לכנסת, 11 ביולי 2017.

לוח 2: שיעור התלמידים שנבחנו ברמה של 5 יחידות לימוד מן הניגשים לבגרות בחינוך העברי

מספר הסטודנטים הלומדים מדעי הרוח באוניברסיטאות היה בשנת הלימודים תשע"ו 18,351 שהם כ- 14% מכלל הסטודנטים באוניברסיטאות.³

לוח 3: סטודנטים הלומדים מדעי הרוח באוניברסיטאות, 2016-2008

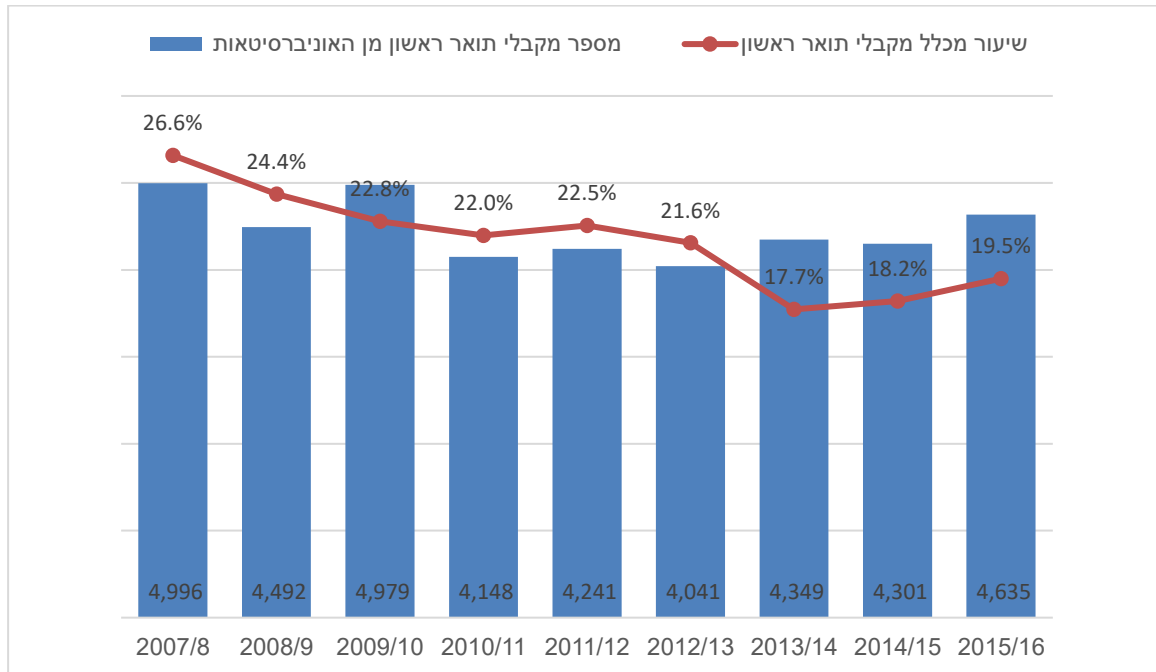

³ סטודנטים הלומדים מדעי הרוח באוניברסיטאות לפי מאגר נתונים בנושא השכלה גבוהה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לוח 2.4: סטודנטים באוניברסיטאות לפי מין, תואר, מוסד ותחום לימוד. הנתונים על סטודנטים הלומדים מדעי הרוח כוללים את הסטודנטים הלומדים מדעי הרוח הכלליים, שפות ספרויות ולימודים רגיונליים, אמנות, אמנויות ואמנות שימושית ותכניות לימודים מיוחדות במדעי הרוח. הם אינם כוללים סטודנטים לחינוך והכשרה להוראה. נציין כי החל משנת הלימודים תשע"ד נכללו הסטודנטים באוניברסיטת אריאל במניין הסטודנטים באוניברסיטאות. באוניברסיטת אריאל חוגים בודדים למדעי הרוח הנלמדים בתוך הפקולטה למדעי החברה והרוח.

4,635 בוגרים קיבלו תואר ראשון באחד מתחומי מדעי הרוח באוניברסיטאות בשנת הלימודים תשע"ו והם היו 19.5% מכלל מקבלי תואר ראשון מן האוניברסיטאות בשנה זאת. מספר מקבלי תואר ראשון במדעי הרוח באוניברסיטאות ושיעורם מכלל מקבלי תואר זה גדל במקצת בשנתיים האחרונות, זאת לאחר ירידה ניכרת בשנים קודמות.⁴

לוח 4: מקבלי תואר ראשון במדעי הרוח מן האוניברסיטאות ושיעורם מכלל מקבלי תואר ראשון (2008-2016)

נוסף על נתונים אלה להלן נתונים מרכזיים על מדעי הרוח מתוך פורסם דוח מקיף על מצב מדעי הרוח בישראל שנכתב ביוזמת הוועדה הקבועה של מלי"ג-ות"ת למדעי הרוח (להלן דו"ח המלי"ג) בשנת 2016:⁵

- מספר שעות ההוראה המוקדשות למדעי הרוח בתיכונים ירד בכ-5% בין 2004 ל-2014 ושיעורן מכלל שעות ההוראה בתיכונים ירד מ-13% בשנת 2004 ל-11.5% בשנת 2014.
- מספר המורים למדעי הרוח בתיכונים היה 6,336 בשנת 2014 והם היו כ-15.6% מכלל המורים בתיכונים. כ-34% מן המורים למדעי הרוח בתיכונים הם מעל גיל 50. לכ-45.5% מן המורים תואר מ.א. ומעלה.
- בין השנים תש"ן (1989/90) ותשע"ד (2013/14) ירד שיעור הסטודנטים הלומדים לתואר ראשון במדעי הרוח באוניברסיטאות מ-32% ל-19%. שיעור הסטודנטים הלומדים בתחום מדעי הרוח בכלל המוסדות להשכלה גבוהה היה בתשע"ד נמוך מ-11%. עם זאת, ניכר גידול במספר הסטודנטים במכללות האקדמיות הלומדים מדעי הרוח. בתואר השני והשלישי מגמת הצמצום במספר הסטודנטים

⁴ מקבלי תארים במדעי הרוח מן האוניברסיטאות לפי מאגר נתונים בנושא השכלה גבוהה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לוח 3.9: מקבלי תואר ראשון מהאוניברסיטאות במקצועות לימוד נבחרים לפי מין ומוסד. הנתונים על מקבלי תואר ראשון במדעי הרוח כוללים את מקבלי התארים מדעי הרוח הכללים, שפות ספרויות ולימודים רגיונליים, אמנות, אמנויות ואמנות שימושית ותכניות לימודים מיוחדות במדעי הרוח. הם אינם כוללים מקבלי תארים בחינוך והכשרה להוראה. נציין כי החל משנת הלימודים תשע"ד נכללו בוגרי אוניברסיטת אריאל במניין בוגרי תואר ראשון באוניברסיטאות. באוניברסיטת אריאל לא היו בתקופה זאת בוגרי תואר ראשון במדעי הרוח.

⁵ הוועדה הקבועה של מלי"ג-ות"ת למדעי הרוח, דו"ח מצב מדעי הרוח בישראל – 2016, כתיבה: ד"ר יוכי פישר וד"ר אדם קליין אורון, מכון ון ליר בירושלים, יוני 2016.

- במדעי הרוח מתונה יותר. בשנת תשע"ד כ-15% מן הסטודנטים שלמדו לתואר שני באוניברסיטאות וכ-18.2% מן הסטודנטים הלומדים לתואר שלישי למדו לתואר בתחום מדעי הרוח.⁶
- כ-37% מכלל הסטודנטים למדעי הרוח לתואר ראשון למדו בחוג למדעי הרוח הכלליים, כ-7% נוספים למדו בכל אחד מן החוגים – שפה וספרות אנגלית והיסטוריה והיסטוריה כללית. שיעור הסטודנטים הלומדים ספרות וספרות עברית ירד מכ-12.7% מכלל הסטודנטים למדעי הרוח לתואר ראשון בתש"ן (1989/90) עד ל-5.4% מכלל הסטודנטים לתואר ראשון במדעי הרוח בתשע"ד (2013/14). מנגד, חלקם של הלומדים לימודי מזרח אסיה עלה מכ-2.4% מכלל הסטודנטים לתואר ראשון במדעי הרוח בתש"ן לכ-6.5% מכלל הלומדים בתשע"ד.
- בשנת 2013 היו 924 משרות סגל אקדמי בכיר בתחום מדעי הרוח – ירידה של כ-16% משנת 1992.
- בשנת 2014 זכה תחום מדעי הרוח בכ-3% מכלל סכומי הזכייה בקרנות המחקר, כ-12 מיליון ₪ בשה"כ.
- כ-39% מבין הבוגרים במדעי הרוח הועסקו בתחום הקשור ללימודיהם ארבע שנים לאחר סיום לימודיהם. שיעור זה נמוך ביחס לבוגרי המקצועות האחרים.
- ההכנסה השנתית הממוצעת של בוגרי התואר הראשון במדעי הרוח בשנה הרביעית שלאחר קבלת התואר נמוכה לעומת הכנסתם השנתית של בוגרי רוב המקצועות האחרים (להוציא חינוך) ואינה גדלה בהתמדה בארבע השנים שלאחר השלמת התואר.

2. המשבר בלימודי מדעי הרוח והדיון הציבורי סביבו

מזה למעלה מעשור מתקיים דיון ציבורי ער, הן בתחומי האקדמיה והן מחוץ לה, בנושא המשבר המתגבר במדעי הרוח. בדיון זה היו מספר נקודות ציון בולטות:

א. **דוח האקדמיה הישראלית הלאומית למדעים על עתידם של מדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר בישראל** - הדוח שפורסם בסוף שנת 2006, עמד על תחושת הדאגה למעמדם של מדעי הרוח הן באקדמיה בישראל והן במוסדות אקדמיים בעולם, ניסה לזהות את הבעיות העיקריות בתחומים השונים ולהציע להן פתרונות ספציפיים. בין ההמלצות העיקריות שנכללו בדוח: הקמת גוף בין-אוניברסיטאי לתכנון ותיאום בכלל מדעי הרוח, זיהוי מספר תחומים ותת-תחומים במדעי הרוח וקידום למעמד מוביל בעולם, פיתוח כלים להערכה כמותית של הישגי המחקר במדעי הרוח, הקמת קרן לתמיכה בפרויקטים איכותיים במדעי הרוח, בדיקת אפשרות לאימוץ תכנית לימודים שתנחיל מיומנויות ותרחיב את אופקיהם של כלל תלמידי התואר הראשון באוניברסיטה, עידוד תלמידים מצטיינים במיוחד ללמוד מדעי הרוח ואיתור תלמידי תיכון מצטיינים במדעי הרוח והקמת מסגרות לימוד ייעודיות עבורם תוך עידוד מיוחד של לימודי שפות.⁷

ב. **דוח הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל (ועדת שוחט), יולי 2007** – ועדת שוחט שהוקמה על ידי משרדי החינוך והאוצר לצורך בחינה מקיפה של מכלול הנושאים האקדמיים, המבניים, החברתיים והכלליים הנוגעים למערכת ההשכלה הגבוהה התייחסה לנושא מדעי הרוח במסגרת הדיון שלה במצב המחקר באוניברסיטאות. הוועדה המליצה ליזום את הקמתה של הקרן

⁶ נציין כי אופן ספירת הסטודנטים למדעי הרוח באוניברסיטאות ובמכללות האקדמיות שונה מזה הנהוג בשנתון הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ולכן לא ניתן להשוות בין שני מקורות אלה, להרחבה ראו עמ' 54 בדוח המלי"ג.
⁷ האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, [עתידם של מדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר בישראל](#), ירושלים תשס"ז

למדעי הרוח שתעניק מענקים לפרויקטים בתחום מדעי הרוח תוך התמקדות בנושאי תשתיות ושיתופי פעולה בין-מוסדיים.⁸

ג. **המהלך הלאומי לקידום מדעי הרוח** – בשנים 2010 ו-2011 התכנס במכון ון ליר בירושלים המהלך הלאומי לקידום מדעי הרוח שבמסגרתו שיתפו פעולה מגוון רחב של גורמים מתוך האקדמיה ומחוץ לה, בהם אנשי חינוך, עסקים ותקשורת. דוח המסכם את עבודת צוותי העבודה שפעלו במסגרת יוזמה זו התפרסם בנובמבר 2011. על פי מחברי הדוח אף על פי שפגשו במהלך עבודתם יוזמות מקומיות לקידום מדעי הרוח, לא נעשה ניסיון של ממש ליזום תוכנית מערכתית רחבה בתחום זה. הדוח המסכם כלל את המלצותיהם של כמה צוותי עבודה שעסקו במבנה בתוכן ובאופי של מדעי הרוח, בקשר בין הפקולטות למדעי הרוח במוסדות להשכלה גבוהה לתיכונים, בהעלאת קרנם של לימודי מדעי הרוח והגברת כוח המשיכה שלהם בתקצוב מדעי הרוח על ידי ותי"ת ובמדעי הרוח במכללות. הוצגו בו שורה ארוכה של המלצות מפורטות ובהן: פיתוח ארגז הכלים הייחודי של מדעי הרוח, תוכנית לשיפור הקשר והשיתוף בין מערכת החינוך התיכונית ובין המכללות והאוניברסיטאות בתחום מדעי הרוח, העלאת הביקוש לבוגרי מדעי הרוח בשוק העבודה, הידוק הקשרים בין עולם והעסקים והתקשורת לבין מוסדות הלימוד ויצירת תשתית ללימודי מדעי הרוח במכללות.⁹

ד. **דוח מבקר המדינה: לימוד המקצועות ההומניים בבתי הספר שבפיקוח הממלכתי** – מבקר המדינה עמד בדוח שפרסם בשנת 2013 על ירידה במספר הנבחנים במקצועות ההומניים ברמת חמש יחידות לימוד ובשיעורם מכלל התלמידים ועל היעדר בקרה של משרד החינוך על אופן הניצול בפועל של שעות ההוראה שהוקצו לנושאים אלה. כן קבע המבקר כי חלק גדול מן המורים שמלמדים מקצועות כגון: אזרחות, גיאוגרפיה, היסטוריה, ספרות, לשון והבעה בחינוך העל-יסודי, לא הוכשרו ללמד מקצועות אלה. מצב זה חמור במיוחד בחינוך הממלכתי-דתי. המבקר קרא למשרד החינוך ליזום בדיקה מקיפה באשר לחולשות המסתמנות בקשר להוראת המקצועות ההומניים במטרה לקדם פעולות לחיזוק וביסוס הוראתם במערכת החינוך.¹⁰

ה. **דיוני ועדת החינוך, התרבות והספורט וועדת המדע והטכנולוגיה של הכנסת** – ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת בראשות חה"כ עמרם מצנע דנה במשבר בלימודי הרוח בנובמבר 2013. הוועדה דנה, בין השאר, באפשרות לקידום פעולה מערכתית בתחום זה באמצעות חקיקה.¹¹ אולם חקיקה מסוג זה לא הונחה על שולחן הכנסת. בנובמבר 2014 ועדת המדע והטכנולוגיה של הכנסת דנה בנתוני המועצה להשכלה גבוהה על קריסת לימודי מדעי הרוח במוסדות להשכלה גבוהה. בסיכום הדיון המליץ יו"ר הוועדה דאז חה"כ גפני על הקמת צוות, בהשתתפות נציגים של כלל הגופים הרלוונטיים ובראשות פרופ' גבריאל מוצקין ראש מכון ון ליר דאז, לגיבוש דרכי פעולה יצירתיות כלל-מערכתיות וביקש לקבל דיווח בנושא בתוך שלושה חודשים.¹² באפריל 2015 הגיש הצוות המקצועי טיוטת דוח בנושא המשבר במדעי הרוח. הדוח סקר את הפעולות והדוחות העיקריים בתחום זה בישראל ובדק את התמודדותן של מדינות שונות בעולם ובהן: בריטניה, ארצות הברית ומדינות האיחוד האירופי עם

⁸ דוח הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל בראשות מר אברהם (בייגה שוחט), יולי 2007.

⁹ מכון ון ליר בירושלים, מהלך לאומי לקידום לימודי מדעי הרוח בחברה הישראלית: המלצות צוותי העבודה, נובמבר 2011.
¹⁰ מבקר המדינה, לימוד המקצועות ההומניים בבתי הספר שבפיקוח הממלכתי, דוח מבקר המדינה 63 לשנת 2012 ולחשבונות שנת הכספים 2011, מאי 2013.

¹¹ ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, המשבר במדעי הרוח, פרוטוקול דיון, 4 בנובמבר 2013.

¹² ועדת המדע והטכנולוגיה של הכנסת, הצעה לסדר-היום בנושא: "נתוני המועצה להשכלה גבוהה על קריסת לימודי מדעי הרוח במוסדות להשכלה גבוהה", פרוטוקול דיון, 11 בנובמבר 2014.

המשבר במדעי הרוח. על רקע בחינה זאת הצוות הציע לפעול להקמת גוף לאומי למען מדעי הרוח בישראל שיפעל בשיתוף פעולה מלא עם מוסדות ממשלה וגופים אחרים ובין תפקידיו יהיו: ניהול ותכנון הממשקים בין הגופים והמוסדות השונים העוסקים ברוח, עריכת מחקר ותכנון ארוך טווח ואינטגרטיבי בתחום זה, העברת ידע והנגשתו, בחינת ופיתוח של נושא שוק העבודה ומדעי הרוח ופיתוח שיתופי פעולה בינלאומיים בנושא זה.¹³

1. **דוח מצב מדעי הרוח בישראל-2016** – הדוח נכתב ביוזמת הוועדה הקבועה של מל"ג-ות"ת למדעי הרוח (ראו בהרחבה על הוועדה להלן) והוא מציג נתונים מפורטים על מצבם של מדעי הרוח במגוון רחב של תחומים ובהם: הוראת מדעי הרוח בתיכונים ובחינות הבגרות בלימודי מדעי הרוח, סטודנטים הלומדים בתחום מדעי הרוח לתארים שונים באוניברסיטאות ובמכללות, סגל אקדמי במדעי הרוח ומחקר במדעי הרוח באוניברסיטאות, שיעור תעסוקה של בוגרי מדעי הרוח והכנסותיהם והוצאה ציבורית ופרטית על מדעי הרוח ותרבות. הדוח איננו כולל המלצות בתחום זה.¹⁴

3. פעילות לקידום מדעי הרוח

להלן נתייחס לפעילות המועצה להשכלה גבוהה והוועדה לתכנון ותקצוב ומשרד החינוך לקידום מדעי הרוח בעשור האחרון.¹⁵

א. המועצה להשכלה גבוהה והוועדה לתכנון ותקצוב

בשנת 2008 בהמשך להמלצות דוח האקדמיה הלאומית למדעים על עתידם של מדעי הרוח וועדת שוחט הוקמה **הקרן למדעי הרוח** בשיתוף יד הנדיב והוועדה לתכנון ותקצוב של המועצה להשכלה גבוהה. מטרתה תמיכה בפעילויות שיש להן פוטנציאל לגרום לשיפור ארוך-טווח באיכות התוכניות, ברמת המחקר והלימוד, בכיסוי התחום ברמה הלאומית ובחיזוק מקומם של מדעי הרוח בתוך אוניברסיטאות.¹⁶ תקציב הקרן עמד בשלב ראשון על 30 מיליוני ₪ שהתחלקו באופן שווה בין ות"ת ויד הנדיב. בשנים 2008 עד 2011 אושרו בכל שנה מענקים לארבעה עד חמישה פרויקטים בעלות כוללת של שישה עד שבעה מיליון ₪. בשנת 2012 החליטה ות"ת בשיתוף יד הנדיב להרחיב את פעילות הקרן לסכום כולל של 60 מיליוני ₪ במימון משותף של ות"ת (25 מיליון ₪), יד הנדיב (20 מיליון ₪) והאוניברסיטאות (15 מיליון ₪). בין 2012 ל-2016 אושרו מענקים בסך כולל של כשמונה מיליון ₪ בכל שנה ובסה"כ נוצלו כ-35 מיליון ₪ מן התקציב שעמד לרשות הקרן. בשנים אלה התמקדה תמיכת הקרן במטרות אלה: עידוד שיתופי פעולה הפנים-מוסדיים והבין-מוסדיים, שילוב בין מדעי הרוח לתחומי ידע אחרים ויצירת מסגרות לתכניות לימודים לתארים מתקדמים ברמה בינלאומית והיא תמכה בהקמת קרוב ל-40 תכניות לימודיות חדשות במוסדות. בשנת 2016 הוחלט לערוך שינוי במתכונת פעילות הקרן ולקראת סיום שנת 2017 צפויים להתפרסם קולות קוראים חדשים לחוקרים ולמוסדות.¹⁷

¹³ מכון ון ליר בירושלים, "טיטוט דין וחשבון צוות מטעם ועדת הכנסת לדיון במשבר מדעי הרוח", הוגש לוועדת המדע והטכנולוגיה של הכנסת, 29 באפריל 2015.

¹⁴ הוועדה הקבועה של מל"ג-ות"ת למדעי הרוח, **דו"ח מצב מדעי הרוח בישראל – 2016**, כתיבה: ד"ר יוכי פישר וד"ר אדם קליין אורון, מכון ון ליר בירושלים, יוני 2016.

¹⁵ בנוסף, יש כמה יוזמות של גורמים פילנתרופיים, קרנות ועמותות הפועלות לקידום לימודי מדעי הרוח, בתוכן קרן יד הנדיב ועמותת "דרך הרוח". וכן יוזמות נוספות שיש להן חשיבות בקידום מדעי הרוח, דוגמת דיגיטציה של חומרים תרבותיים בעיקר על ידי הספרייה הלאומית. על אף חשיבותן של יוזמות אלה לא ניתן היה לעסוק בהן בלוח הזמנים שנקבע להכנת המסמך.

¹⁶ לפי אתר הקרן למדעי הרוח, <http://www.humanities.org.il>

¹⁷ אשר רגן, מנהל תחום מצוינות אקדמית, יד הנדיב, דוא"ל, 11 ביולי 2017.

בשנת 2014 החליטו המועצה להשכלה גבוהה והוועדה לתכנון ותקצוב להקים את **הוועדה העליונה לקידום מדעי הרוח**. לראשות הוועדה מונתה פרופ' מלכה רפפורט חובב והיו חברים בה אנשי סגל אקדמי במדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר והמכללות השונות.¹⁸ בין פעילויות הוועדה, חיזוק וליווי הקרן למדעי הרוח, חיזוק וליווי הוועדה לפרסומים במדעי הרוח, בחינת צרכים בנוגע לתשתיות מחקריות במדעי הרוח, בחינת נושא הדוקטורנטים במדעי הרוח, עבודה מול הקרן לאומית למדע למציאת התאמות במימון מחקר במדעי הרוח, ממשק עם מוסדות תרבות ועם משרד החינוך וכתובת דוח מצב מדעי הרוח שנזכר לעיל. בנוסף ייעצה הוועדה לות"ת בקשר לקידום מדעי הרוח במסגרת תכנית החומש לשנים 2017 לשנים 2022 וגיבשה המלצות בעניין זה.¹⁹

עקרונות לקידום מדעי הרוח במסגרת תכנית החומש הוצגו בפני ות"ת ביולי 2016 על ידי צוות מקצועי. המלצות הצוות כללו:

- קידום שיתופי פעולה אינטרדיסציפלינריים ושיתופי פעולה בין-מוסדיים במחקר באמצעות הקצאת ייעודית שנתית למימון מענקי מוקדי מחקר במדעי הרוח מן הקרן הלאומית למדעים;
- תמיכה בדוקטורנטים מצטיינים באמצעות הגדלת מספר התכניות המובנות לדוקטורנטים מצטיינים בקרן לעידוד מדעי הרוח והגדלת מספר המלגות המוצעות לדוקטורנטים;
- עדכון מודל התקצוב בגין פרסומים על מנת שיכלול גם ספרים ופרקים בספרים;
- הקמת מרכז למדעי הרוח הדיגיטליים שיאפשר פיתוח כלי מחקר ותוכנות חדשות ויצירת שיתופי פעולה עם מחקר בתחום המחשוב;
- המשך תמיכה בתכניות לימודים בין פקולטות ובתארים משולבים והרחבת הפעילות כך שכל אוניברסיטה תוכל לפתוח כשתי תכניות מסוג זה ומכללות אשר יראו תכניות לימודים איכותיות יוכלו להשתלב בהן;
- בחינת שיתוף פעולה עם המכללות האקדמיות לחינוך;
- חיזוק הקשר בין המוסדות להשכלה גבוהה והתיכונים בנושאי מדעי הרוח ושיפור איכות לימודי מדעי הרוח במסגרת בית הספר כך שהחשיפה לתכנים אלה בשלבים מוקדמים תעודד תלמידים טובים להמשיך בלימודים אלה במסגרת אקדמית;
- פיתוח קשר ישיר והרחבת החשיפה של תלמידים למדעי הרוח באקדמיה;
- חיזוק הקשר עם מוסדות תרבות ועמותות הפעילות בתחומים השונים של מדעי הרוח;
- קידום מכוונות תעסוקתית בקרב סטודנטים למדעי הרוח, המוסדות, תכניות הלימודים והפקולטות השונות.²⁰

בהחלטתה בנושא עקרונות לקידום מדעי הרוח במסגרת תוכנית החומש תשע"ז-תשפ"א קבעה ות"ת כי היא רואה חשיבות רבה בקידום תחום מדעי הרוח באופן מערכתי במהלך החומש הקרוב. הוחלט כי היקפי הסכומים אותם תקצה ות"ת לקידום הנושא ייקבעו לאחר ולאור גיבוש סדרי העדיפויות על ידי מל"ג ולאחר תוצאות המשא ומתן עם האוצר בנושא זה. ות"ת ביקשה מן הוועדה העליונה לקידום מדעי הרוח

¹⁸ החלטת ות"ת מן ה-7 במאי, 2014. <http://che.org.il/wp-content/uploads/2016/12/1010-10-7-5-14-signed.pdf>

¹⁹ "עקרונות לקידום מדעי הרוח במסגרת תכנית החומש תשע"ז-תשפ"א, כתיבה: נועה בינשטיין, היחידה לפרוייקטים בתכנון ותקצוב, יואב טאובמן, אגף תקצוב, המועצה להשכלה גבוהה/הוועדה לתכנון ותקצוב, 19 ביוני 2016.

²⁰ שם.

לקדם את המלצות הצוות המקצועי להמלצות קונקרטיות בכפוף לסכומים שאותם תקצה ות"ת לקידום מדעי הרוח במסגרת תכנית החומש.²¹

בספטמבר 2106 הציגה הוועדה לתכנון ותקצוב את התכנית הרב שנתית למערכת ההשכלה הגבוהה לשנים 2017-2022 (תשע"ז-תשפ"א). על פי ההודעה, תקציב ות"ת המיועד לקידום מדעי הרוח יוכפל בכפי 2.5 במסגרת התכנית החדשה, מכ-40 מיליון ₪ בתכנית הקודמת לכ-100 מיליון ₪ בתכנית הנוכחית, אשר תכלול: שיפור התמיכה במחקר, הגדלת מספר הסטודנטים תוך שימת דגש על איכותם, קידום ממשקים חיצוניים לאקדמיה בדגש על מערכת החינוך, מוסדות תרבות ומעורבות ציבורית והכוון תעסוקתי.²² בישיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת שבה הוצגה התכנית ציינה יו"ר ות"ת פרופ' יפה זילברשץ כי קרנות פילנתרופיות, ובהן יד הנדיב, יתרמו להגדלת התקציב המיועד לקידום מדעי הרוח עד כדי כמעט הכפלתו.²³

בהמשך להצגת תכנית החומש החליטה מלי"ג/ות"ת במרס 2017 על הקמת ועדת היגוי משותפת לקידום מדעי הרוח שתפקידה לגבש תכנית עבודה מסודרת ליישום התכנית הרב שנתית לקידום מדעי הרוח. הוועדה תגבש סדרה של המלצות קונקרטיות לקידום של מדעי הרוח במוסדות להשכלה גבוהה במהלך החומש הקרוב, תסייע בקידומו ופיתוחו של תחום מדעי הרוח, תהא אחראית על תיאום בין היוזמות והגורמים השונים העוסקים בקידום מדעי הרוח על היבטיהם השונים, לרבות המוסדות להשכלה גבוהה בארץ ובחו"ל, מערכת החינוך, מוסדות תרבות וארגונים אחרים העוסקים בקידום מדעי הרוח. לראשות הוועדה מונה פרופ' יוסי שיין, ובין חבריה חברי סגל אקדמי במדעי הרוח ובתחומים נוספים באוניברסיטאות המחקר.²⁴ ועדת ההיגוי מחליפה את הוועדה העליונה לקידום מדעי הרוח בראשות פרופ' רפפורט-חובב שהוקמה כאמור ב-2014 והיא פועלת מתוך רציפות עם עבודתה של וועדה זאת ועם המלצותיה.²⁵

לדברי נציגי ועדת ההיגוי על הוועדה להגיש את המלצותיה בתוך שנה, כלומר עד מרס 2018. בשלב ראשון, ככל הנראה עד דצמבר 2017, יוגש מסמך המפרט את אופן חלוקת התקציב שיועד לקידום מדעי הרוח בין הגופים הרלוונטיים השונים ואת פרישתו לאורך שנות התכנית הרב-שנתית, בהמשך יוגשו המלצותיה המלאות. שלד ההמלצות המתגבש בעבודתה כולל התייחסות לגיבוש תכנית שתעודד סטודנטים מצטיינים הלומדים לקראת תואר ראשון במדעים ובתחומי מדע נלווים לשלב בלימודיהם חטיבות של שיעורים במדעי הרוח במסגרת משמעותית וברמה גבוהה, טיפוח מדעי הרוח בקרב התיכונים וסימביוזה גדולה יותר בין האוניברסיטאות והתיכונים וטיפול במדעי הרוח הדיגיטליים כולל חינוך לדיגיטציה, קורסים מקוונים הן לסטודנטים והן לסגל ושימוש בחומרי לימוד דיגיטליים.²⁶

פעולות נוספות שביצעה המלי"ג בתקופה זאת וקשורות לקידום מדעי הרוח היו הגדלת תעריף תחום מדעי הרוח במרכיב ההוראה בתואר ראשון ושני מתוך הצורך לתמוך בכיתות קטנות יותר לאור הירידה במספר הסטודנטים ומתוך רצון לתמרץ את המוסדות לקליטה מוגברת של סטודנטים, הקמת ועדת היגוי לבחינת

²¹ [עקרונות לקידום מדעי הרוח במסגרת תוכנית החומש תשע"ז-תשפ"א](#), החלטת ות"ת מן ה-13 ביולי 2016.

²² המועצה להשכלה גבוהה, "הישג בתכנית הרב שנתית החדשה: תוספת של כ-7 מיליארד ₪ לתקציב מערכת ההשכלה הגבוהה", הודעה לעיתונות, 13 בספטמבר 2016.

²³ ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, "הצגת תכנית החומש של המלי"ג – בהשתתפות פרופ' יפה זילברשץ", פרוטוקול דיון, 9 במאי 2017.

²⁴ "הצעה להקמת ועדת היגוי לקידום מדעי הרוח", החלטת מלי"ג מן ה-7 במרס 2017, מלי"ג, על סדר היום, "[חינוך מדעי הרוח במוסדות להשכלה גבוהה](#)".

²⁵ ועדת ההיגוי לקידום מדעי הרוח, המועצה להשכלה גבוהה, דוא"ל, 5 ביולי 2017.

²⁶ ועדת ההיגוי לקידום מדעי הרוח, המועצה להשכלה גבוהה, דוא"ל, 10 ביולי 2017.

נושא הפרסומים במדעי הרוח שהגישה את מסקנותיה לות"ת באוגוסט 2015 ועידוד פיתוח תכניות להרחבת ההשכלה הכללית של הסטודנטים במטרה, בין השאר, להביא לכלל אוכלוסיית התלמידים חשיפה בסיסית למדעי הרוח.²⁷

היבט אחר של פעילות המועצה להשכלה גבוהה לקידום מדעי הרוח הוא הקמתם של **מרכזי מצוינות במדעי הרוח**. תכנית מרכזי המצוינות (I-CORE: Israeli Centers of Research Excellence) היא יוזמה של הוועדה לתכנון לתקצוב שאומצה על ידי הממשלה במרץ 2010 במסגרת תכנית החומש להשכלה הגבוהה בתקופה זאת. על פי החלטת הממשלה, שכותרתה "תכנית לאומית להבאת מוחות לישראל", מרכזי המצוינות הם מרכזים מחקריים במסגרת אוניברסיטה שנועדו לקדם מחקר מעמיק, פורץ דרך וחדשני בתחום מדעי מוגדר, לשמש עוגן לתשתיות מחקריות ואנושיות בתחומם ויאפשר ניצול מיטבי של הפוטנציאל המדעי של מדינת ישראל. ההחלטה קבעה כי יוקמו עד 30 מרכזי מצוינות שכל אחד מהם יפעל לתקופה של שלוש עד חמש שנים בתקציב של כ-15 מיליון ₪ לכל מרכז.²⁸ בשנים 2011 עד 2013 הוקמו במסגרת התכנית 16 מרכזי מצוינות בתחומים שונים. שניים מבין המרכזים עוסקים במחקר במדעי הרוח.²⁹ על פי נציגי המועצה להשכלה גבוהה, לשני המרכזים הוקצו בסה"כ כ-42 מיליון ש"ח למשך חמש שנים (בתוכם 23 מיליון ₪ למרכז בהובלת האוניברסיטה העברית ו-19 מיליון ₪ למרכז בהובלת אוניברסיטת בן-גוריון). מרכזי המצוינות במדעי הרוח עוסקים בקידום פרקטיקות מחקר מתקדמות בתחום זה, במדעי הרוח הדיגיטליים ובהגדלת הנראות הבינלאומית של המחקר בתחום בישראל. בנוסף יש בפעילותם היבט משמעותי של תרומה לקהילה באמצעות פעילויות לקהל הרחב. במהלך שנת 2018 עם סיום תקופת החמש שנים שהוקצבה לפעילותם, צפויים שני מרכזי המצוינות במדעי הרוח להיסגר, לצד מרכזי המצוינות הנוספים שהוקמו.³⁰

ב. משרד החינוך

אגף חברה ורוח במזכירות הפדגוגית הוא הממונה על קידום לימודי הרוח במערכת החינוך היסודי והעל-יסודי. כאמור, בשנת 2013 פורסם דוח מבקר המדינה שביקר את לימודי המקצועות ההומניים בבתי הספר וקרא למשרד החינוך ליזום בדיקה מקיפה באשר לחולשות המסתמנות בקשר להוראת המקצועות ההומניים במטרה לקדם פעולות לחיזוק וביסוס הוראתם במערכת החינוך.³¹

ביוני 2013 פרסם משרד החינוך חוזר מנכ"ל שכותרתו "תכנית לחידוש פני ההוראה והלמידה במקצועות הליבה ההומניסטיים: ספרות, תנ"ך והיסטוריה". מטרת התכנית, על פי החוזר, ליצור אצל התלמידים אהבת למידה של ספרות, תנ"ך והיסטוריה כבסיס להתעניינות במקצועות הללו ובמקצועות הרוח בכלל בהמשך חייהם, לקיים למידה מעמיקה, משמעותית וחוייטית במקצועות ההומניסטיים ולהביא לתנופה בביקוש למקצועות ספרות, תנ"ך והיסטוריה כמקצועות מוגברים בחטיבה העליונה. דרכי הפעולה לקידום המקצועות ההומניסטיים כפי שמפורטות בחוזר:

²⁷ "עקרונות לקידום מדעי הרוח במסגרת תכנית החומש תשע"ו-תשפ"א, כתיבה: נועה בינשטיין, היחידה לפרוייקטים בתכנון ותקצוב, יואב טאובמן, אגף תקצוב, המועצה להשכלה גבוהה/הוועדה לתכנון ותקצוב, 19 ביוני 2016.

²⁸ **תכנית לאומית להבאת מוחות לישראל**, החלטה מס. 1503 של הממשלה מיום 14 במרס, 2010.

²⁹ המועצה להשכלה גבוהה, הושלם תהליך הקמת מרכזי המצוינות (I-CORE) שישה עשר מרכזי המצוינות יפעלו במגוון של תחומי מחקר, הודעה לעיתונות, 5 במאי 2013.

³⁰ ד"ר ליאת מעוז, סמנכ"ל אסטרטגיה ובינלאומיות, המועצה להשכלה גבוהה, שיחת טלפון, 10 ביולי 2017.

³¹ מבקר המדינה, **לימוד המקצועות ההומניים בבתי הספר שבפיקוח הממלכתי**, דוח מבקר המדינה 63 לשנת 2012 ולחשבונית שנת הכספים 2011, מאי 2013.

- עדכון תכניות הלימודים במקצועות הליבה ההומניסטיים ;
- הקמת צוותי פיתוח ארציים שתפקידם לפתח דגמי הוראה וחומרי למידה, סיוע לבתי הספר המצטיינים ובניית תכנית הדרכה ופיתוח מקצועי למדריכים ולמורים במקצועות אלה ;
- טיפוח יזמות בשדה החינוך, באמצעות פיתוח תכניות בית-ספריות יצירתיות, כיתות הגבר מצטיינות, פרסי הצטיינות לבתי-ספר, פרס שנתי לעבודת גמר מצטיינות ולעבודות חקר מצטיינות בחטיבות הביניים ובחטיבה העליונה ;
- קידום לימודים מוגברים במקצועות ההומניסטיים באמצעות הקצאת שעות ייחודיות לבתי ספר שייפתחו מגמות הרחבה חדשות בכל אחד מתחומי הליבה ההומניסטיים, התחשבות במספר התלמידים שמסיימים 5 יחידות בלימודי הליבה ההומניסטיים במסגרת הקצאת תקצוב דיפרנציאלי לבתי ספר בחינוך העל-יסודי ומתן ביטוי למקצועות ההומניסטיים בסטטוס ההישגים הבית-ספריים ;
- שיתוף פעולה עם רשויות מקומיות ועמותות לרבות עידוד סטודנטים לתארים מתקדמים לסייע לתלמידים בתכנון ובכתיבת עבודות חקר ומיזמי חקר וסיוע בפתיחת כיתות עירוניות ללימוד מוגבר של מקצועות הליבה ההומניסטיים בחטיבה העליונה עבור תלמידים שלא נפתחה בבית ספרם מגמה מתאימה.³²

במסגרת לוח הזמנים להכנת מסמך זה, לא ניתן היה לבחון בפירוט את מידת היישום של חוזר מנכ"ל משרד החינוך. מתשובת גב' אלירז קראוס, מנהלת אגף חברה ורוח במשרד החינוך לפנייתנו בעניין זה עולה כי בשנת הלימודים תשע"ז הוקצו לקבוצות לימוד של 5 יחידות לימוד בהיסטוריה ובספרות 225 שעות שבועיות בתקציב של כ-2 מיליון ₪ בשנת הלימודים הבאה, תשע"ח, יאפשר משרד החינוך לכל בית ספר המעוניין בכך פתיחת מגמת לימודים מורחבת בספרות ובהיסטוריה ויקצה לבית הספר שעות בהתאם. בהמשך לכך צופה המשרד כי מספר השעות השבועיות שמוקדשות ללימודי ספרות והיסטוריה ברמת 5 יחידות לימוד יעלה לכ-450 שעות שבועיות. המשרד עוסק בכתיבת תכניות לימודים חדשות למקצועות ההומניסטיים, בשנים האחרונות פורסמו תכניות לימודים חדשות להיסטוריה בחינוך הדרוזי ולספרות בחינוך הממלכתי-דתי וכיום נכתבות תכניות לימוד חדשות בהיסטוריה בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי. בנוסף מתקיימים פיילוטס לבחינת שינויים במתכונת בחינות הבגרות בתחומים אלה. בחיפה ובתל-אביב פועלות בשנים האחרונות כיתות עירוניות ללימודי 5 יחידות בפילוסופיה ובספרות בשיתוף אוניברסיטאות המחקר ועמותות דרך רוח. בשנת הלימודים תשע"ז למדו בכיתות אלה 130 תלמידים. בשנת הלימודים הבאה, תשע"ח, צפוי להיפתח מרכז נוסף בבאר שבע ובסה"כ ילמדו בשלושת המרכזים כ-270 תלמידים.³³

כתיבה: אתי וייסבלאי

אישור: יובל וורגן, ראש צוות
גרסה לפני עריכה לשונית

³² משרד החינוך, "תכנית לחידוש פני ההוראה והלמידה במקצועות הליבה ההומניסטיים: ספרות, תנ"ך והיסטוריה", חוזר מנכ"ל תשע"ג/10 (ב), ח' תמוז התשע"ג, 16 ביוני 2013.

³³ אלירז קראוס, מנהלת אגף רוח וחברה, המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך, תשובה לפניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 11 ביולי 2017. שיחת טלפון, 11 ביולי 2017.

